

Makale Geliş | Received: 14.08.2024
Makale Kabul | Accepted: 10.10.2024
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1533478

Ufuk ARSLAN

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, Uşak-TÜRKİYE
Uşak University, Graduate Education Institute, Department of History, Uşak-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8200-0095
ufuk_arслан@outlook.com.tr

Murat ÖNTUĞ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak-TÜRKİYE
Uşak University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Uşak-TURKIYE
ORCID:0000-0003-0243-4091
muratmustafa.ontug@usak.edu.tr

İlk Hristiyan Kadın Şairi Proba'nın *Centosunda* Eski ve Yeni Ahit Anlatısı

Öz

Bu çalışma, Faltonia Betitia Proba ismini taşıyan Romalı aristokrat bir kadının, IV. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı esere odaklanmaktadır. Proba, eserini IV. yüzyılda son derece popüler bir edebî tür olan *cento* şeklinde kaleme almıştır. *Cento*, başka bir yazarın eserindeki dize ve pasajların kopyala-yapıştır yöntemiyle alınarak ve alınan bu dize ve pasajlara yeni anlamlar yükleyerek oluşturulan şiire verilen isimdir. Proba da Latin edebiyatının en önemli isimlerinden olan Vergilius'un; *Aeneis*, *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) ve *Bucolica* (*Çoban Türküleri: Şiirler*) adlı eserlerinde kullandığı dize ve pasajları alarak, Eski ve Yeni Ahit'i yeniden yazmıştır. Proba'nın eserini, bir pagan olan İmparator Iulianus'un (361-363) döneminde veya onun hükümdarlığının hemen sonrasında yazdığı kesin gibidir. Iulianus'un paganlığı canlandırmak adına uyguladığı politikalar ve aristokrat sınıfının üyeleri arasında azımsanmayacak derecede pagan taraftarı olması, onun bu eseri kaleme almasında etkin bir rol oynamıştır. Proba eserinde Hristiyanlığın, Roma'nın geleneksel sosyal ve dinî yaşamına çok da uzak olmadığını gösterme gayreti içerisindedir. Bu bağlamda, Vergilius'un eserleri ile Eski ve Yeni Ahit arasında tipolojik bağlantılar kurmuştur. Üstelik gayretinden sonuç elde edebilmek adına, Eski ve Yeni Ahit'in bazı bölümlerinde değişiklik yapmaktan da çekinmemiştir. *Cento Vergilianus de laudibus Christi*, Antik Çağ'da bir kadın tarafından kaleme alınan az sayıdaki eserden birisi olmasının yanı sıra Hristiyanlığın da erken dönem metinlerindedir. Bu durum onun eserini eşsiz kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık tarihi, Faltonia Betitia Proba, *Cento Vergilianus de laudibus Christi*.

Narratives from the Old and New Testaments in the *Cento* of Proba, the First Christian Female Poet

Abstract

This study provides an in-depth analysis of *Cento Vergilianus de laudibus Christi*, a literary work authored by the Roman aristocrat Faltonia Betitia Proba in the mid-4th century CE. Proba's composition exemplifies the *cento* form, a genre that was particularly prevalent during the 4th century. The *cento* form involves the assemblage of lines and passages from an established text, reconfigured and reinterpreted to convey novel meanings. Proba utilized verses and excerpts from Virgil's works *Aeneid*, *Georgics*, and *Bucolics* to reconstruct and reinterpret the narratives of the Old and New Testaments. The historical context suggests that Proba's work was produced during the reign of the pagan Emperor Julian (361-363 CE) or shortly thereafter. Julian's policies aimed at reviving pagan practices and the presence of a significant pagan faction within the aristocracy likely influenced Proba's motivations and the context of her composition. Proba sought to demonstrate that Christianity could be reconciled with Rome's traditional social and religious frameworks. To this end, she established typological connections between Virgil's literary corpus and the Biblical texts, adapting and modifying specific passages to support her theological aims. *Cento Vergilianus de laudibus Christi* is notable not only as one of the few extant works by a female author in antiquity but also as an early Christian text, thereby contributing a unique perspective to the study of early Christian literature and the *cento* genre.

Keywords: History of Christianity, Faltonia Betitia Proba, *Cento Vergilianus de laudibus Christi*.

Giriş

Faltonia Betitia Proba (yak. 320-370) isminde Romalı aristokrat bir kadın, IV. yüzyılda *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı bir eser kaleme almıştır. Proba eserini *cento* adı verilen bir edebî türde yazıya dökmüştür. Türkçeye “Yama/yama yapma işi” şeklinde çevirebileceğimiz *cento* (Alova, 2013), farklı yazarların eserlerinde kullandığı dize ve pasajların birebir alınarak ve onlara yeni anlamlar yüklenerek meydan getirilen şiirlere verilen isimdir. Bilhassa Latin edebiyatında birçok yazar *cento* türünde eser kaleme almıştır (Curran, 2012, p. 325-326; Stevenson, 2005, p. 64). Bu yazarların kaleme aldığı *centolar* eğlence içeriklidir ve ciddi temaları konu edinmemiştir. Hristiyanlığın Roma topraklarında yayılmaya başlaması ile bu edebî tür Hristiyan edebiyatını da derinden etkilemiştir. İşte Proba'nın *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı eseri de Hristiyan edebiyatında bu türde kaleme alınan ilk örneklerden birisidir. Gelgelelim Proba eserini eğlence maksadıyla kaleme almamıştır (Green, 1995, p. 554). Proba, Vergilius'un; *Aeneis*, *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) ve *Bucolica* (*Çoban Türküleri: Şiirler*) adlı eserlerinde geçen dize ve pasajları kullanarak, Eski ve Yeni Ahit'i yeniden yazmıştır. Bunu yaparken de Eski ve Yeni Ahit'in bazı bölümlerini değiştirmekte bir beis görmemiştir. Proba'nın bu eseri 694 dizeden oluşmaktadır ve eser belirli bölümlere ayrılmıştır: Esere girizgâh niteliğinde olan ilk bölümde (*Cento* 1-55), Proba geçmişte yaptığı bazı çalışmalardan söz etmiştir. Sonrasında eserin ilk ana bölümü olarak nitelendirilebilecek Eski Ahit anlatısına geçmiştir (*Cento* 56-332). Proba bu bölümde de Yaradılış'tan Tufan'a kadar yaşananları yazıya dökmüştür. Sonrasında da Yeni Ahit anlatısına geçmiş ve burada İsa Mesih'in hayatını konu edinmiştir (*Cento* 333-689). Proba kocasına inancını korumasını, böylece torunlarının da imanlı kalabileceğini söyledikten sonra eserine son noktayı koymuştur (*Cento* 689-694).

Proba'nın IV. yüzyılda kaleme aldığı eser, çeşitli dönemlerde farklı disiplinlerden araştırmacıların çalışmalarına konu edilmiştir. Ne var ki Antik Çağ'da bir kadın tarafından kaleme alınan az sayıdaki eserden birisi olan ve aynı zamanda, Hristiyanlığın da erken dönem metinlerinden olan bu eserle ilgili Türkçe literatürde bir çalışma mevcut değildir. Proba'nın eserini mercek altına almamızdaki sebep, literatürdeki bu boşluğu gidermek ve eserin özgünlüğüne ve önemine vurgu yapmaktır.

1. *Centonun* Yazarı, Tarihi ve Kaleme Alınış Amacı ile İlgili Tartışmalar

Biz her ne kadar *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı eseri Faltonia Betitia Proba'nın yazdığını belirtsek de araştırmacılar arasında bu hususta bir fikir birliği mevcut değildir. Eseri kaleme alan ismin kendisinden sadece “Proba” şeklinde bahsetmesi ve Roma'nın önde gelen aristokrat ailelerinden *Anicii* ailesinde bu isimde başka kadınların da olması, bu fikir ayrılığının temel sebebidir. Orta Çağ'ın en önemli din adamlarından birisi olan Sevilalı Isidore (560-636), *proconsul*¹ Adelphius'un karısı Proba'nın, Vergilius'un dizeleri ile Mesih'in hayatını anlatan bir eser yazdığından bahsetmiştir (Sevilalı Isidore, 2006, *Etymologies*, Book 1, Chapter 39, Line 26). Sevilalı Isidore'un sözünü ettiği Proba, bizim daha evvelden adını andığımız Faltonia Betitia Proba'dır. Faltonia Betitia Proba, 322 yılında *consul*luk yapmış Petronius Probus'un kızı ve 351 yılında *praefectus urbis*² olan Clodius Celsinus Adelphius'un karısıdır. Ayrıca 379'da *consul* olan Clodius Hermogenianus Olybrius ile 391'de *praefectus urbis* olan Faltonius Probus Alypius'un annesidir (Meconi, 2004, p. 111). Sevilalı Isidore'un *centonun* yazarının Faltonia Betitia Proba olduğu açıklamasını doğru kabul eden araştırmacılar, Proba'nın eserini 350 ile öldüğü yıl olan 370 arasına tarihlendirmişlerdir. Buna karşın Danuta Shanzer, Proba'nın *centosunda* kullanılan bazı dizelerin, 385-388 arasında yazıldığını iddia ettiği *Carmen Contra Paganos* adlı eserden alındığını ve dolayısıyla *centonun* bu zaman aralığından öncesine tarihlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Shanzer buradan

¹ Roma İmparatorluğunda, cezai yargı yetkisine de haiz eyalet valilerine verilen isim.

² Roma kent valilerinin ünvanı.

yola çıkararak, *centoyu* kaleme alan Proba'nın da Faltonia Betitia Proba'nın torunu Anicia Faltonia Proba olduğunu iddia etmiştir (Shanzer, 1986). Bugün gelinen noktada, özellikle John Matthews (1992) ve R.P.H. Green'in (2008) çalışmaları neticesinde, araştırmacıların ekseriyeti *centonun* yazarının Faltonia Betitia Proba olduğu ve *centonun* IV. yüzyılın ortalarında yazıldığı kanısındadır.

Centonun hangi amaçla kaleme alındığı da araştırmacılar arasında tartışma konusudur. 1888 yılında Proba'nın şiirinin editörlüğünü yapan K. Schenkl, onun paganlara Hristiyanlığı öğretebilmek amacıyla eserini yazdığını belirtmiştir (Schenkl, 1888, p. 514–515). Kastner ve Millin de eserin eğitim amacıyla kaleme alındığı hususunda Schenkl ile hemfikirdir (Kastner & Millin, 1981, p. 41). Aurelio Giuseppe Amatucci ise Proba'nın eserini, Roma İmparatoru Iulianus'un 362 tarihli kararnameğine karşı yazdığını öne sürmüştür (Amatucci, 1955, p. 131). Zira Roma'nın son pagan imparatoru Iulianus (361-363), imparatorlukta pagan inancını tekrar canlandırmak amacıyla bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda, pagan edebî eserleri ile ilgili ders veren Hristiyanların riyakârlık suçu işlediğini ve geleneksel tanrılara saygısızlık ettiğini söyleyerek, Hristiyanların bu eserler ile ilgili ders vermesini yasaklamıştır (Mitchell, 2020, p. 330). Amatucci, Roma siyasi ve sosyal yaşamında gelişme kaydedebilmek için, edebiyat ve retorik sanatına hâkim olma gerekliliğinin bilincinde olan Proba'nın, çocuklarına Hristiyan öğretiyi aşılabilme bahanesiyle *centoyu* kaleme almış olabileceğini belirtmiştir. Green ise Proba'nın *centoyu*, klasik eserlerde kullanılan grameri, üslubu ve kelime dağarcığını korumak amacıyla yazdığını ifade etmiştir (Green, 1995, p. 558). Süsten uzak, sade bir dile sahip olan Yeni Ahit'in, ağıdalı bir dil ile kaleme alınan klasik metinlerin üslubuna alışık olan aristokrat sınıfa hitap etmediğini belirten Schottenius Cullhed, Proba'nın *centoyu* bu sınıfa hitap etmek için yazmış olabileceğini belirtmiştir (Cullhed, 2015, p. 3-4). Proba'nın kendisi de eserini kaleme alma amacı ile ilgili bazı ipuçları vermiştir. Buna göre; Proba eserini, Vergilius'un İsa Mesih'in eylemleri ve başarıları hakkında şarkı söylediğini göstermek amacı ile yazmıştır (*Cento* 23). Vergilius'un yazdığı bir şiirde "Altın Çağı" başlatacak bir çocuğun doğacağını söylemesi (*Bucolica/Çoban Türküleri: Şiirler* IV), bazı isimler tarafından Vergilius'un İsa Mesih'in doğumuyla ilgili kehanette bulunduğu yorulmuştur (Lactantius, 1964, *Divine Institutes, Book 7, Chapter 24*). Yazdıklarından yola çıkarak Proba'nın da benzer düşüncede olduğunu söylemek mümkündür.

2. Proba'nın Eski Ahit Anlatısı

Daha evvelden söz konusu edildiği üzere, Proba Eski Ahit anlatısına başlamadan önce 55 dizelik bir giriş bölümü yazmıştır. Bu bölümde uzun süre önce; kutsal barışı bozan, sayısız cinayet işleyen, iktidar hırsına yenik düşmüş zalim krallar ve savaşlar ile ilgili bir şeyler yazdığını itiraf etmiştir (*Cento* 1-8). Maalesef Proba'nın bu çalışması günümüze ulaşmamıştır. Araştırmacıların çoğunluğu, Proba'nın burada 350-353 yılları arasında cereyan eden iç savaşa atıfta bulunduğu konusunda hemfikirdir (Cullhed, 2015, p. 115; Green, 1995, p. 552; Stevenson, 2005, p. 66). Bu iç savaşta ilk olarak General Magnentius (350-353), imparatorluğun batı kısmının hükümdarı Constans'ı (337-350) darbeye tahtından indirmiştir. Sonrasında imparatorluğun doğu kısmının hükümdarı ve Constans'ın kardeşi II. Constantius (337-361), Magnentius'u mağlup etmiş ve imparatorluğun tek hâkimi olmuştur (Cinemre, 2016, s. 709). Proba'nın kocası Adelphius, *praefectus urbis* vazifesini gasıp imparator Magnentius zamanında îfa etmiştir. Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus (yak. 322-400), Adelphius'un, Constantius'un Magnentius'a karşı zaferinden sonra yargılandığını belirtmiştir (Ammianus Marcellinus, 2020, *Roma Tarihi* 16. Kitap, 6. Kısım, 2. Dize). Adelphius'un, Magnentius tarafında yer aldığı için mi yoksa kendisine karşı kurulan bir komplo sonucunda mı yargılandığı ise belli değildir. Ancak çocuklarının ilerleyen yıllarda kritik görevlere atandığı ve *Anicii* ailesinin Roma'nın en gözde ailelerinden birisi olmaya devam ettiği göz önüne alındığında, Adelphius'un herhangi bir cezaya mahkum edilmediği sonucunu çıkarmak mümkündür (Green, 2008, p. 269). Proba şiirine yazdıklarının kabul olması için Tanrı'ya dua ederek devam etmiştir (*Cento* 9-12). Ardından, pagan şiirlerinde gelenek olan,

şairlerin ilham için başvurduğu yöntemlere başvurmayacağını söylemiştir (*Centos* 13-17). Sonrasında da dünyevi bir ünün peşinde koşmadığını belirtmiş ve kendisine ilham vermesi için bir kez daha dua etmiştir (*Centos* 18-19). Benzer dizelerle şirine devam ettikten sonra, geçmişte; savaşlar, silahlar, atlar hakkında şarkılar söylediğini tekrar etmiş ve artık bunu yapmayacağını bildirmiştir (*Centos* 47-50). Proba geçmişte yazdığı bu temaları tanımlarken, *Aeneis*'in açılışında geçen "Bir savaşla yığıdı şakıyorum" (*Aeneis* I.1) ifadesini ve Turnus tarafından öldürülen şair Cretheus'u tanımlarken kullanılan "Atları, yiğit silahlarını, şakır dururdu cenkleri" (*Aeneis* IX. 777) dizelerini hiç değiştirmeden almıştır. Proba'nın geçmişte yazdıklarından pişmanlığını belirtmesi ve geleneksel ilham tanrıçalarına başvurmayacağını söylemesi, Hristiyanlık uğruna paganizmi terk ettiğine, dolayısıyla onun bir zamanlar pagan olduğuna yorulmuştur (Kastner & Millin, 1981, p. 37-38). Hagith Sivan ise bu düşünceye karşı çıkmış ve Proba'nın burada Hristiyanlığa yeni geçtiğini değil, bundan sonra daha katı bir Hristiyan anlayışını benimseyeceğini kastettiğini ifade etmiştir (Sivan, 1993, p. 147).

Proba giriş bölümünün ardından kendi üslubuyla yeniden şekillendirdiği Eski Ahit anlatısına başlamıştır. İlk olarak evrenin yaratılışını anlatmış; fakat Eski Ahit'teki yaratılış hikâyesini bir hayli değiştirmiştir. Proba evrenin yaratılışına, Yaratılış Kitabı'ndan farklı olarak, sıfıncı gün ile başlamıştır. Burada, Yaratılış Kitabı'ndaki birinci ve dördüncü günü birleştirmiş ve yeryüzü, gökyüzü, güneş ve yıldızların aynı günde yaratıldığı ifade etmiştir (*Centos* 60-66). Schottenius Cullhed'e göre Proba bu değişikliği, Eski Ahit anlatısını, gök cisimlerinden önce ilk günün olmayacağını kabul eden kozmogoni mantığına uygun kılmak için yapmıştır (Cullhed, 2015, p. 139). Proba bu bölümde, yine Yaratılış Kitabı'ndan farklı olarak, Tanrı'nın bir yılı dört farklı mevsime böldüğünü de belirtmiştir (*Centos* 70).

Proba tüm bunlardan sonra yaratılışın ilk gününü anlatmaya geçmiştir. Proba'nın yaratılış hikâyesinin ilk gününde karanın denizden ayrıldığını görürüz (*Centos* 82-85). Proba burada, Yaratılış Kitabı'nda suyun gökten ayrıldığı ikinci gün ile (*Yaratılış* 1: 6-8) suyun karadan ayrıldığı üçüncü günü birleştirmiştir (*Yaratılış* 1: 9-10). Ayrıca, Eski Ahit'te yaratılışın beşinci gününde gerçekleştiğinden dem vurulan denizin canlı yaratıklarla dolup taşması hikâyesini de (*Yaratılış* 1: 86-90) kendi yaratılış anlatısında ilk güne taşımıştır (*Centos* 86-90).

Proba, yaratılışın ikinci gününde yeryüzünde çiçeklerin açtığından ve meyvelerin oluştuğundan bahsetmiştir (*Centos* 91-94). Yaratılış Kitabı'nda bunun üçüncü günde meydana geldiği aktarılmıştır (*Yaratılış* 1: 11-12). Proba ayrıca Yaratılış Kitabı'nda beşinci günde yaşandığı söylenen, kanatlı hayvanların yaratılması hikâyesini (*Yaratılış* 1: 20-22), kendi anlatısında üçüncü güne çekmiştir (*Centos* 95-98).

Proba, yaratılışın dördüncü gününde vahşi ve evcil kara hayvanlarının yaratıldığını belirtmiştir (*Centos* 99-106). Bahsi geçen olay, Eski Ahit'te altıncı güne tekabül etmektedir (*Yaratılış* 1: 24-25). Proba, sonrasında iki günün geçtiğini ve altıncı günde, Tanrı'nın bizzat kendi elleriyle insanı yarattığını aktarmıştır. Proba'nın aktardığına göre, Tanrı yaratıklarını yönetmesi için önce Âdem'i, sonrasında da ona yardımcı olması için Havva'yı yaratmıştır.

Proba'nın evrenin ve canlıların yaratılışını anlatırken kullandığı dizelerin ekseriyeti, Vergilius'un *Aeneis* ve *Georgica* (*Çiftçilik Sanatı*) adlı eserlerinden alınmıştır. Ancak Proba gerek yaratılış gerekse sonrasında yaşananları anlatırken, Vergilius'un dizelerini kullanmakla yetinmemiştir. Vergilius'un eserlerinde bahsi geçen bazı kişileri ve yaşanan bazı olayları da kendi anlatısındaki kişi ve olaylara uyarlamıştır. Proba bunu yaparken "Tipoloji" adı verilen bir yöntemi uygulamıştır. Eski Ahit ve Yeni Ahit arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünenler, iki kitaptaki benzer olay ve kişiler arasında *tipoloji* aracılığıyla bağlantı kurmuşlardır. Bu bağlamda kronolojik olarak önceden gelen kişi veya olay *tip*, sonradan gelen ise *antitip* olarak kabul edilmiştir (Kançal Ferrari, 2015, s. 68-69; Watson, 2024, p. 3-4). Eski ve Yeni Ahit'te bahsi geçen kuzu hikayesi, Hristiyan tipolojisi için tipik bir örnektir: Bir gün Tanrı, İbrahim peygamberi denemek

adına, oğlu İshak'ı kurban olarak sunmasını istemiştir. İbrahim peygamber de Tanrı'nın buyruğuna uymuş ve oğlunu da alarak ertesi sabah erkenden yola çıkmıştır. Durumdan habersiz olan İshak, babasına Tanrı için sunulacak kuzunun nerde olduğunu sormuştur. İbrahim peygamber de oğluna, kurban için sunulacak kuzunun Tanrı tarafından sağlanacağını söylemiştir (*Yaratılış* 22: 1-8). Eski ve Yeni Ahit arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünen Hristiyanlar, Eski Ahit'teki bu hikâye ile Yeni Ahit'te İsa Mesih'in Vaftizci Yahya tarafından "Tanrı kuzusu" (*Yuhanna* 1: 29) olarak adlandırılması arasında tipolojik bağlantı kurulmuşlardır. Kurulan bu bağlantı ile İbrahim peygamberin bahsettiği kurbanlık kuzu, İsa Mesih'in Hristiyanlar adına kendini kurban edeceğinin bir habercisi olmuştur.

Tipoloji ilkin Eski ve Yeni Ahit ile sınırlı olsa da II. yüzyılda bu durum değişmiş, klasik eserlerde de uygulanmaya başlanmıştır (Watson, 2024, p. 4) İşte Proba da bu geleneği takip etmiş ve Vergilius'un eserlerinde adı geçen kişi ve olayları, *tipoloji* aracılığıyla kendi anlatısıyla bağlantılı hale getirmiştir. Hatta o kadar ki Anni Maria Laato, tipolojiyi dikkate almadan Proba'nın eserinin tam anlamıyla anlaşılmayacağını iddia etmiştir (Laato, 2017, p. 95).

Proba, Tanrı'nın bizzat kendi elleriyle yarattığı Âdem'in, yüzü ve omuzlarıyla bir Tanrı gibi görüldüğünü ifade etmiştir (*Cento* 120). Bu ifade, Kartaca kraliçesi Dido ile ilk kez karşılaşan Aeneas'a bir göndermedir (*Aeneis* I. 594). Üstelik, tıpkı Aeneas'ın İtalya'da bir kent kurması için tanrılar tarafından vazifelenirilmesi gibi, Âdem de Tanrı tarafından yarattıklarını yönetmesi için görevlendirilmiştir. Tüm bunlardan yola çıkarak, Proba'nın kendi anlatısındaki Âdem'in, Aeneas'ın bir antitipi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Proba bunun böyle olduğunu, ilerleyen bölümlerde de defaatle göstermiştir.

Proba, Âdem'den sonra Havva'nın yaratıldığını aktarmıştır. Proba, burada da Eski Ahit anlatısını değiştirmiş ve Havva'nın yaratılış hikâyesi ile ilgili eklemeler yapmıştır. Örneğin Havva'nın fiziksel olarak güzel yüze ve göğüslere sahip olduğunu ve onun evlilik çağında genç bir kız olduğunu belirtmiştir. İlâveten Havva'yı, Tanrı'nın bir "Armağanı" olarak değerlendirmiştir (*Cento* 130-132). Stratis Kyriakidis'e göre, Havva'yı betimlerken kullanılan bu olumlu sözlerin altında, kadın doğasının tehlikeli olduğuna dair bir ima yatmaktadır. Kyriakidis, Proba'nın Havva'nın fiziksel güzelliklerini anlatırken kullandığı dizelerin, *Aeneis*'te vücudunun üst tarafı insan, alt tarafı ise çeşitli hayvanlardan oluşan bir yaratık olan Scylla'dan alındığını, dolayısıyla Proba'nın anlatısında Havva'nın güzelliğine yapılan vurgunun, onun doğasındaki korkunçluğu gizlemek için yapıldığını ileri sürmüştür (Kyriakidis, 1992, p. 127). Kyriakidis, Havva'nın evlilik çağında bir kız olduğunu belirtmek için kullanılan dizelerin de Troialılar ile Latinlerin savaşmasına sebep olan Lavinia'ya gönderme olduğunu belirtmiştir (Kyriakidis, 1992, p. 127-128). Havva'nın Proba tarafından bir armağan olarak sunulmasını da onun ileride yaşanacak bir felaketin sorumlusu olacağını işaretleri olarak değerlendirmiştir. Zira *Aeneis*'te Kartaca Kraliçesi Dido, gemilerinin batması sonucu Kartaca kıyılarına vuran Aeneas ve adamlarını sarayında ağırlamış, bu misafirperverliğe karşılık Aeneas da yanında getirdiği Helena'nın çeyizini Dido'ya armağan olarak sunmuştur (*Aeneis* I. 155-592). Akabinde bu iki isim arasında dillere destan bir aşk yaşanmış; fakat Aeneas, tanrıların da telkinleriyle İtalya'da bir kent kurmak amacıyla Kartaca'yı ve Dido'yu terk etmiştir. Bunun üzerine Kraliçe Dido intihar etmiştir. Vergilius, Kartaca'nın yok olması ile neticelenecek Roma-Kartaca düşmanlığını, Aeneas ile Dido arasındaki bu yarım kalmış aşka bağlamaktadır. Kyriakidis de Kartaca'nın başına gelen felaketin temelini Aeneas'ın Dido'ya armağanı ile atıldığını, dolayısıyla Havva'nın armağan olarak takdim edilmesinin, aslında onun yaşanacak felaketteki sorumluluğuna işaret ettiğini belirtmiştir (Kyriakidis, 1992, p. 126). Hiç şüphesiz Kyriakidis'in burada felaket olarak kastettiği, yılan tarafından kandırılan Havva'nın, Âdem'i de yasak meyveyi yemeye ikna etmesi ve bunun sonucunda Tanrı'nın onları cennetten kovmasıdır. Proba'nın anlatısındaki Havva'nın, Dido ve Scylla için kullanılan cümlelerle tasvir edilmesinden hareketle, Havva'nın, Scylla'nın ve Kraliçe Dido'nun bir antitipi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kyriakidis'in bu yorumu bazı araştırmacılar tarafından eleştiriye tâbi tutulmuştur. Anni Maria Laato, Proba'nın Havva'yı Scylla'ya imada bulunan dizeler ile anlatmasının ve onu bir armağan olarak takdim etmesinin birden çok sebebi olabileceğini belirtmiştir. Laato tipolojinin zaman zaman karakterler arasındaki farklılıkları vurgulamak için de kullanılabileceğini söyleyerek, Proba'nın burada Scylla ile Havva arasındaki uyumsuzluğu göstermek istemiş olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Proba'dan evvel tipolojinin eğlence amaçlı yazıldığını hatırlatarak, Proba'nın burada dalga geçmiş olabileceğini de sözlerine eklemiştir. Dolayısıyla Laato, Havva'yı Scylla ile bağlantılı dizelerle tanımlamanın ve onu bir armağan olarak takdim etmenin kadın doğasına dair bir eleştiri olmadığını, sadece okuyucuya gelecekteki olaylarla ilgili ipucu vermek maksadıyla bu dizelerin kullanıldığını söylemiştir (Laato, 2017, p. 104-106).

Proba'nın anlatısında Tanrı, Âdem ve Havva'yı yarattıktan sonra onları cennette bir bahçeye yerleştirmiştir. Akabinde onlarla bir konuşma yapmış ve buranın onlar için bir ev ve yurt mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Burada güvende olduklarını, mahsul elde etmek için herhangi bir zahmete girmeyeceklerini ve onlara sınırsız güç bahsettiğini de eklemiştir. Ayrıca onların yaşlılık sebebiyle güçsüzleşmeyeceklerini, onların soyundan gelenlerin de ölümsüz olacağını ifade etmiştir (*Cento* 141-146). Proba'nın tasvir ettiği bu cennet yaşantısı, Vergilius'un eserlerindeki Altın Çağ ile bire bir uyum içerisindedir (*Bucolica/Çoban Türküleri: Şiirler IV; Georgica/Çiftçilik Sanatı I. 127-128*). Proba'nın anlatısındaki Âdem'in, Aeneas'ın bir antitipi olduğu, bu bölümle tamamen belirgin hâle gelmiştir. Zira Tanrı'nın, cennetteki bahçenin Âdem ve Havva'nın evi ve yurdu olduğunu belirtirken kullandığı sözler, İtalya Yarımadasındaki Latium'a gelen Aeneas'ın sarf ettiği "Burası evimiz, bu yer yurdumuz, bizim demek" sözünden alınmıştır (*Aeneis VII. 122*). Tanrı'nın Âdem ve Havva'ya sınırsız güç bahsettiğini söylediği sözler ise *Aeneis*'te Tanrı Iuppiter'in Tanrıça Venüs'e, Aeneas'ın soyundan gelen Romulus'un Roma adında bir kent kuracağını ve onun ulusunun gücünün sınırsız olacağını vadettiği dizelerden alınmıştır (*Aeneis I. 278-279*).

Yarattıklarına karşı son derece cömert davranan Tanrı'nın Âdem ve Havva'dan tek isteği, bahçenin ortasında duran ağaçtan uzak durmalarıdır. Tanrı bunu yapmazlarsa onları bizzat cezalandıracağını da söylemiştir (*Cento* 147-156). Ne var ki Proba tarafından lanetli olarak nitelenen gün gelmiş ve yılan, Havva'yı bahsi geçen ağacın meyvesini yemeye ikna etmiştir. Burada da Havva'nın Dido'nun bir antitipi olduğu çok net bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Proba, Havva'nın yasaklı ağaçtan meyveyi yiyeceğini önceden sezen Tanrı'nın, "çılına dönmüş bir kadının neler yapabileceğini" bildiğini söylemiştir (*Cento* 212). Tıpkı donanmasıyla Kartaca'yı terk ederken, Dido'nun kardeşi Elissa'nın tarafından yakılan ateşi gören Aeneas'ın Dido'yu kastederek "Çılına dönmüş kadının neler gelir elinden" demesi gibi (*Aeneis V. 6*). Dahası Proba, Vergilius'un Aeneas'ı hayranlıkla izleyen Dido için kullandığı "başına gelecek felakete adanmış" (*Aeneis I. 712*) ifadesini, yasak meyveyi yemek üzere olan Havva için kullanmıştır (*Cento* 200).

Yılanın aldatmasıyla yasak meyveyi yiyen Havva, Âdem'i de aynı şeyi yapma konusunda ikna etmiştir. Bunun üzerine Tanrı büyük bir öfkeyle yanlarına gelmiş ve Âdem'e bu günahı neden işlediğini sormuştur. Âdem de Tanrı'ya, kalbinde korkunç bir günah planlayan Havva tarafından aldatıldığını söylemiştir (*Cento* 200-243). Âdem'in Tanrı'ya cevaben söylediği sözler, Aeneas'ı Kartaca'dan ayrılmaya ikna etmeye çalışan Mercurius'un Dido'yu kastederek söylediği sözlerden alınmıştır (*Aeneis IV. 563*). Kyriakidis bu dizelerin insanın işlediği ilk günahı kadını sorumlu tutan dönemin Hristiyan düşüncesiyle uyumlu olduğunu, dolayısıyla Proba'nın da tüm suçu Havva'ya yüklemek istediğini söylemiştir (Kyriakidis, 1992, p. 133). Schottenius Cullhed ise bu dizelerden Proba'nın kadın cinsiyeti ile ilgili olumsuz bir düşünceye sahip olduğu varsayımı yapılamayacağını ifade etmiştir. Hatta, Havva'yı Dido'nun antitipi hâline getiren Proba'nın, Havva'nın masumluğuna vurgu yapmak istediğini belirtmiştir. Zira Schottenius Cullhed'e göre, tıpkı Dido'nun tanrıçalar Venüs ve Iuno'nun arasındaki çekişmenin kurbanı olması gibi, Havva da Tanrı ve şeytan arasındaki güç mücadelesinin kurbanı olmuştur (Cullhed, 2015, p. 145).

Proba, Eski Ahit'te Tanrı'nın Âdem ve Havva'ya verdiği cezayı da kendi anlatısında değiştirmiştir. Eski Ahit'te Tanrı, Havva'yı doğum yaparken acı çekmekle ve kocasına tâbi olmakla cezalandırmıştır (*Yaratılış* 3: 16). Proba'nın anlatısında Havva'nın Âdem'e tâbi kılınması kaldırılmış ve her iki isim de aynı cezayı almıştır. Tanrı, Âdem ve Havva'ya, bundan sonra emeksiz mahsul elde edemeyeceklerini, yaşlanacaklarını ve en nihayetinde de ölümün onları bulacağını söylemiştir (*Cento* 252-267).

Âdem ve Havva günahlarının bedeli olarak cennetten de çıkarılmışlardır. Yeryüzünde yaşamaya başlamalarından kısa bir süre sonra, Havva kaya gibi sert olan insan ırkını doğurmuştur. Akabinde Âdem, Havva ve çocukları teknoloji sayesinde toprağı işlemeye başlamışlardır. Gelgelelim Proba'nın anlatırken dahi ürperdiğini söylediği an gelmiş ve kardeşlerden birisi diğerini kıskançlık sebebiyle öldürmüştür (*Cento* 272-289). Eski Ahit'te, kardeşi Habil'i öldüren Kayin'e (Kabil), işlediği topraktan ürün alamama ve yeryüzünde aylak aylak dolaşma cezası verilmiştir (*Yaratılış* 4: 12). Proba kendi anlatısında bu cezayı da bir hayli değiştirmiştir. Proba'nın anlatısında Kayin'in Habil'i öldürmesi sonucu Tanrı; yılanlara zehir vermiş, ateşi ve balı saklamış, şarabın akarsulardan akmasını durdurmuş ve hasadı kötüleştirmiştir. Tüm bunların sonrasında yeryüzünde öfke, savaş ve açgözlülük hüküm sürmeye başlamış, en nihayetinde de adalet yavaş yavaş ortadan kalkmıştır (*Cento* 290-306).

Schottenius Cullhed, Proba'nın Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasını ve Kayin'in Habil'i öldürmesini anlattığı bu bölümün, *Georgica* ile benzerliğine dikkat çekmiştir (Cullhed, 2015, p. 154-155). Buna göre, Proba'nın Havva'nın doğumundan sonra kaya gibi sert bir insan ırkının doğduğunu söylemesi, Deucalion'un dünyaya taş atarak insan ırkını yaratmasına atıftır (*Georgica/Çiftçilik Sanatı* I. 63). Kayin'in Habil'i öldürmesi sonucu Tanrı tarafından verilen ceza ise insanın âtil kalmasını engellemek isteyen Iupit'er'in onlara dayattığı çalışma ahlâkına bir göndermedir (*Georgica/Çiftçilik Sanatı* I. 129-135).

Proba'nın Eski Ahit anlatısının son bölümünü Nuh tufanı ile ilgili hikâye oluşturmaktadır. Tanrı, Kayin'in cezası sonrası yaşananları görmüş ve büyük bir tufan göndermek suretiyle yeryüzünü suyla doldurmuştur. Sonrasında da son derece dindar ve dürüst olan bir adamı yeni bir soy meydana getirebilsin diye tufandan kurtarmıştır (*Cento* 307-318). Proba, takip eden dizelerde Mısır'dan Çıkış'a da atıfta bulunan birkaç söz söylemiş ve eserinde savaşlar ile krallardan bahsetmek istemediğini hatırlatarak, Eski Ahit anlatısını burada sonlandırmıştır (*Cento* 319-332).

3. Proba'nın Yeni Ahit Anlatısı

Proba Eski Ahit anlatısını sonlandırdıktan sonra bölümler arasında geçişi sağlamak amacıyla birkaç dize daha yazmış, ardından Yeni Ahit anlatısına başlamıştır. Proba'nın Yeni Ahit anlatısında İsa Mesih, Tanrı suretinde dünyaya gelmiştir (*Cento* 349). Daha evvel, Aeneas'a atıfta bulunan dizelerle Âdem'in de Tanrı görünümünde yaratıldığını söyleyen Proba'nın burada İsa Mesih, Âdem ve Aeneas arasında tipolojik bir bağlantı kurmaya çalıştığı açıktır.

Yeni Ahit'te yıldızbilimcilerden Yahudilerin kralı olacak çocuğun doğduğunu duyan Kral Hirodes'in tahtını tehlikede hissettiği için adamlarını çocuğun doğduğu Beytlehem kentine gönderdiğinden, bunun üzerine Tanrı'nın bir meleğinin Meryem'in eşi Yusuf'un rüyasına girerek ona ailesiyle birlikte Mısır'a gitmesini ve Hirodes ölünceye dek orada kalmasını söylediğinden ve adamları tarafından aldatılan Hirodes'in Beythelem ve yakınlarındaki yerleşim yerlerinde iki yaşından küçük erkek çocuklarını öldürttüğünden bahsedilir (*Matta* 2: 1-18). Proba, kendi anlatısında bu hikâyede de değişiklikler yapmıştır. Öncelikle meleğin Yusuf'un rüyasını girdiği bölümü anlatıdan çıkarmış ve Meryem'in yaşanacakları önceden sezerek çocuğunu sakladığını dile getirmiştir (*Cento* 359-363). Sonrasında da Kral Hirodes'in adamlarının Beythelem ve civarındaki çocukları yakarak öldürdüğünü söylemiştir, ki Yeni Ahit'te Hirodes'in emriyle hayatına son verilen çocukların nasıl öldürüldüğü hakkında bir bilgi mevcut değildir. Kastner ve Millin Yunan imgesinde ölçsüz ihtirasın ateşle sembol edildiğinin hatırlatarak, Proba'nın bu ayrıntıyı yaşanan

felakete Hirodes'in ihtirasının neden olduğunu göstermek için eklediğini ifade etmiştir (Kastner & Millin, 1981, p. 38).

Hirodes'in adamları kenti yakarken Meryem çocuğuyla birlikte kentten kaçmıştır (*Cento* 372-376). Proba bu bölümü aktarırken, kızı Camilla ile Privernum kentinden kaçan Kral Metabus'un anlatıldığı pasaja bolca gönderme yapmıştır (*Aeneis* XI. 541-572). Burada Meryem'in Metabus'un, İsa'nın da Camilla'nın antitipi olduğu göz önüne alındığında, Proba'nın *tipoloji* anlayışında cinsiyetin ve toplumsal cinsiyet rollerinin bir önemi olmadığı açıktır (Cullhed, 2015, p. 166-167). Proba'nın bu konuda kendisine bir engel koymadığı, ilerleyen dizelerde daha da belirgin hale gelir. Hirodes'in ölmesinden sonra İsa ortaya çıkmış ve civardaki yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. İnsanlar sırf İsa'yı görebilmek için evlerden ve ovalardan akın etmiş, görenler onun yüzünün güzelliğine ve yürüyüşüne hayran olmuştur (*Cento* 380-388). Bu pasaj, kadın savaşçı Camilla'ya duyulan hayranlığı anlatan dizelerden alınmıştır (*Aeneis* VII. 812-814). Proba'nın İsa ile tipolojik bağlantı kurmak için Camilla'yı seçmesinin sebebi ise, Camilla'nın savaş meydanında kendini feda etmesidir. Proba bu sayede, İsa'nın ileride kendini feda edeceği mesajını okuyucuya vermiştir (Cullhed, 2015, p. 162). Üstelik tıpkı İsa gibi Camilla da hiç cinsel ilişkiye girmemiştir, bu da iki isim arasında tipolojik bağlantı kurmayı bir hayli kolaylaştırmıştır (Watson, 2024, p. 6).

Proba'nın *tipoloji* anlayışında cinsiyetin önem teşkil etmediğine dair bir diğer örnek de İsa ile Tanrıça Iris arasında kurulan tipolojik bağlantıdır. İnsanların İsa'ya hayran olduğunun anlatıldığı dizeler, Toialı Beroe'nin kılığına bürünen Tanrıça Iris'i anlatmak için de kullanılmıştır (*Aeneis* V. 648-649). Proba bu bağlantı sayesinde İsa'nın tanrısal doğasına bir gönderme yapmıştır.

İsa insanlar arasında dolaşırken Vaftizci Yahya onu görmüş ve onu vaftiz olmaya davet etmiştir. Vaftizden töreninden sonra Tanrı, İsa ile konuşmuştur (*Cento* 388-412). Bu konuşmada Tanrı, Tanrıça Venus'un oğlu Amor'a söylediği sözler ile İsa'ya hitap etmiştir (*Aeneis* I. 664). Proba bu yaptığıyla, kendi anlatısındaki Tanrı'yı da Tanrıça Venus'un bir antitipi hâline getirmiştir. Bu durum da onun *tipoloji* anlayışında cinsiyetin herhangi bir önem arz etmediğini bir kez daha göstermiştir.

İsa vaftiz olduktan bir müddet sonra bir yılan ile karşılaşmış ve yılan onu aldatmaya çalışmıştır. Ancak İsa, yılanın kandırmacalarına kulak asmamış ve onu yanından kovmuştur (*Cento* 430-455). Karla Pollmann, Eski Ahit'te Havva'nın yılan tarafından kandırılması ile İsa'nın yılanı alt etmesi arasında tipolojik bir bağlantı olduğunu ifade etmiştir (Pollman, 2004, p. 89). Buradan hareketle Havva'nın yılanı kanarak işlediği günahın İsa'nın yılanı alt etmesiyle temizlendiğini söylemek mümkündür.

İsa'nın yılanı alt ettiğini duyanlar onun yanına akın etmiş, İsa da onları bir dağa getirmiştir. Tüm görkemiyle kalabalığın içerisinden tek bakışta ayırt edilebilen İsa, Tanrı'nın emir ve yasaklarını onu dinleyenlere iletmiştir. Yeni Ahit'te İsa'nın ahlaki öğretileri anlattığı bu bölümü de (*Matta* 5: 1-28) Proba kendi anlatısında değiştirmiştir. İlk olarak Yeni Ahit'in söz konusu bölümünde üzerinde sıkça durulan yoksullara yardım konusunu kendi anlatısında elimine etmiştir. Konu ile ilgili olarak sadece varlıklarını yakınları ile paylaşmayan mal sahiplerinin ceza çekeceğini bildirmiştir. Ayrıca ebeveynlerini dövenlerin ve müşterilerini dolandıranların da cezalandırılacağını ilân etmiştir (*Cento* 475-487). Proba, Yeni Ahit'in söz konusu bölümünde bahsi geçmeyen bir konuyu da kendi anlatısına eklemiştir. Buna göre, İsa verdiği vaazda pagan ritüellerini yasaklamıştır (*Cento* 489-491). Proba'nın sözü edilen değişiklikleri, mensubu olduğu zümreye mesaj verme niyetiyle yapmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Dikkat edileceği üzere Proba'nın anlatısındaki İsa, son derece karizmatik bir figür olarak tasvir edilmiştir. O, etkileyici görünüşü ve kendinden emin yürüyüşüyle insanları kendine hayran bırakan birisidir. Öte yandan, Yeni Ahit'te İsa'nın dış görünüşü ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Elizabeth A. Clark ve Diane F. Hatch, Proba'nın anlatısındaki İsa'nın daha çok Romalı bir destan kahramanı olarak tasarlandığına işaret etmişlerdir. Bu isimler, İmparator Iulianus döneminde

İsa'ya yönelik aşağılayıcı saldırılara tepki vermek amacıyla Proba'nın İsa ile ilgili böyle bir tutum içerisinde girmiş olabileceğini belirtmişlerdir (Clark & Hatch, 1981).

İsa, dağdaki vaazını bitirdikten sonra zengin bir genç ile konuşmuştur. Bu genç, karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelebilme hususunda İsa'dan tavsiyeler istemiştir. İsa da gence, zenginliği hor görmesini ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmesini salık vermiştir (*Cento* 510-530). Yeni Ahit'teki muadil hikâyede, İsa genç adama varını yoğunu satmasını ve parasını yoksullara dağıtmasını söylemiştir (*Matta* 19: 21). Schottenius Cullhed, Proba'nın anlatısında İsa'nın sarf ettiği sözlerin, Aeneas'ı mütevazı evinde ağırlayan Evander tarafından söylendiğine dikkat çekmiştir. Proba'nın bu sayede, Evander'in halkı Arcadialılar'ın sade yaşam tarzı ile Hristiyanlardan beklenen yaşam tarzı arasında tipolojik bir bağlantı kurduğunu dile getirmiştir (Cullhed, 2015, p. 174). Diğer taraftan bazı araştırmacılar, Proba'nın burada kendi değerleri ile ilgili bir mesaj verdiği kanısındadırlar. Onlara göre Proba bu diyalogda genç adama yoksul kalmasını tavsiye etmeyerek Hristiyanlığın çileci yaşam anlayışını benimsemediğini göstermiştir (Cooper, 2007, p. 66; Curran, 2012, p. 338).

Proba, İsa'nın su üzerinde yürüdüğü pasajı da yine kendi üslubuyla aktarmıştır. Buna göre İsa'nın havarilerinden birkaçı denizde ölümcül bir fırtınaya yakalanmıştır. Durumu fark eden İsa, denizin kenarına gelmiş ve suya dokunmak suretiyle dalgaları sakinleştirmiştir. Ardından havarilerinin bulunduğu kayığa ulaşmak için su üstünde yürümeye başlamıştır. Her şeye kadir olan İsa'yı uzaktan gören havarileri sevinmiş ve onu selamlamaya başlamışlardır. Akabinde İsa dümene bizzat kendisi geçmiş ve kayığı güvenle karaya yanaştırmıştır (*Cento* 531-561). Proba, Yeni Ahit'te havarilerin kendilerine yaklaşan İsa'yı hayalet sandığı ve ondan korktukları söylenen (*Matta* 14:26; *Markos* 6: 49-50; *Yubanna* 6:19) pasajı kendi anlatısında hikâyeye dahil etmemiştir. Hikâyenin genelinde İsa'nın kudretine yapılan vurgu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu eliminasyonun tasvir edilen İsa ile örtüşmediği için yapıldığı muhakkaktır (Pollman, 2004, p. 90; Cullhed, 2015, p. 176-177).

Proba, takip eden dizelerde İsa'nın tapınaktan satıcıları kovduğu bölümü aktarmış (*Cento* 566-579), sonrasında da onun havarileriyle yediği son akşam yemeğini anlatmıştır. Bu yemekte İsa, havarilerine ekmek, su ve şarap takdim etmiş; akabinde icra etmeleri gereken kutsal töreni onlara öğretmiştir. Bundan sonra onlar ile bir konuşma yapmış ve barışın sağlanabilmesi adına yarın kendisini feda edeceğini bildirmiştir (*Cento* 580-599). Schottenius Cullhed, İsa'nın havarilerine öğrettiği kutsal tören ile İuno'nun kendisini onurlandıran ayinleri icra etmeleri şartıyla Troialılar'ın İtalya'da bir kent kurmalarına ikna olduğu pasaj (*Aeneis* XII. 836) ile benzerliğine dikkat çekmiştir. Buradan hareketle İtalya'da yeni bir kent kuran Troialıların yeni törenleri kabul etmesi gibi, paganizmden Hristiyanlığa geçenlerin de yeni törenleri kabul etmesi gerektiği mesajının verildiğini belirtmiştir (Cullhed, 2015, p. 180).

Proba, Yeni Ahit anlatısının son bölümünü İsa'nın çarmıha gerilişine ve onun dirilişine dair hikâyeye ayırmıştır. İsa, havarileri ile yediği yemekten bir gün sonra bir grup tarafından ele geçirilmiş ve sonrasında meşeden yapılmış bir çarmıha, sarmal hâlini almış halatla sıkıca bağlanmıştır. İsa kalabalığa yaptıklarının bedelini ödeyeceklerini söyledikten sonra hayata gözlerini yummuştur. Bunu takiben yeryüzünün titremesi ve bir anda karanlığın çökmesi gibi doğüstü olaylar meydana gelmiştir. Takip eden günlerde İsa, vücudunda taşıdığı yaralar henüz kurumadan dirilmiştir. Yeryüzünü sarsan adımlarla ve son derece gururlu bir şekilde defnedildiği yerden dışarı çıkmıştır. Bir tepede, kendisini şaşkınlık ve sevinçle izleyen kalabalığa son bir konuşma yaptıktan sonra da göğe yükselmiştir (*Cento* 600-688).

Proba'nın bu hikâyede yaptığı değişiklikler özellikle ilgi çekicidir: Öncelikle İsa'nın çarmıha gerilmesinde Romalı askeri ve sivil yetkililerin sorumluluğundan bahsetmemiş, dolayısıyla tüm suçu Yahudilere yüklemiştir. Bu hususla ilgili olarak Proba'nın içerisinde yaşadığı çağın antisemitik düşüncelerinden mi etkilendiği yoksa kendi toplumunu aklama gayreti içerisinde mi

olduğu muallaktır (Cullhed, 2015, p. 180-181; Meconi, 2004, p. 118-119). Buna karşın Proba'nın, İsa'nın çarmıha gerilişinde çivi yerine halat kullanıldığını söylemesinin sebebi ise bellidir. Proba'nın İsa'yı çarmıha bağlayan ipi betimlerken sarf ettiği sözler, Neptunus rahibi Laocoon ve oğullarını öldüren yılanı tarif ederken kullanılan dizelerden alınmıştır (*Aeneis* II. 190, II. 217). Proba bu sayede, ilk günah ve İsa Mesih'in öldürülmesi arasında tipolojik bir bağlantı kurmayı başarmıştır (Cullhed, 2015, p. 157; Laato, 2017, p. 95). Proba, İsa Mesih'in dirilişini anlatırken de tipolojik bağlantılar kurmayı ihmal etmemiştir; zira İsa Mesih'in gururlu bir şekilde mezarın dışına çıkması, üç gövdeli Geryon'u öldüren Hercules'e bir göndermedir (*Aeneis* VIII. 202). Proba, İsa Mesih'i Hercules'in antitipi hâline getirerek, bir kez daha onun tanrısal doğasına vurgu yapmıştır (Meconi, 2004, p. 120). Proba'nın İsa Mesih'in dirildiği esnada vücudunda yaralar taşıdığını söylemesi ise; Troia kenti için kendini feda eden ve Aeneas'ın rüyasında gördüğü Hector'a bir göndermedir (*Aeneis* II. 278). Proba bu sayede Hector'un Troia için kendini feda etmesi ile İsa Mesih'in Hristiyanlar için kendini feda etmesi arasında tipolojik bir bağlantı kurmuştur (Cullhed, 2015, p. 161,187).

Proba, eserini kocasına seslenerek bitirmiştir; kocasına inancında sadık kalmasını, böylece torunlarının da İsa Mesih'in izinde yürümeye devam edeceğini söylemiş, akabinde de eserine son noktayı koymuştur (*Cento* 689-694).

Sonuç

Proba'nın *Cento Vergilianus de laudibus Christi* adlı eseri, tarihsel açıdan son derece önemli bir metindir; her şeyden önce, Antik Çağ'da bir kadın tarafından kaleme alınmış nâdide eserlerden birisidir. Ayrıca, Roma edebiyat geleneği ile Hristiyan düşünce yapısının iç içe geçtiği kompleks bir metindir. Bu ve benzeri özellikleri sebebiyle de eser, yazıldığı dönem ve sonrasında genellikle olumlu eleştiriler almıştır. Orta Çağ'da faaliyet göstermiş bazı Hristiyan manastırlarında eserin ders kitabı olarak kullanılması, bu durum için verilebilecek örneklerden sadece birisidir. Buradan hareketle, Proba'nın eserinin, Latin edebî geleneğinin Orta Çağ'a aktarılmasında bir köprü vazifesi gördüğünü söylemek yanlış olmaz.

Proba'nın eseri bir bütün olarak incelendiğinde Hristiyanlığın, Roma'nın dinî ve kültürel yaşamına bir tezat oluşturmadığı mesajının verilme gayreti içerisinde bulunduğu açıktır. Proba mesajını layıkıyla aktarabilmek için Vergilius'un eserleri ile Eski ve Yeni Ahit arasında tipolojik bağlantılar kurmuştur. Dahası Eski ve Yeni Ahit'i Roma düşünce yapısına uyarlamak için gerekli gördüğü yerlerde değişiklik yapmaktan da geri durmamıştır. Proba'nın eserini yazdığı dönemin siyasi ve sosyal konjonktürü irdelendiğinde onun neden böyle bir tutum içerisinde girdiği daha iyi anlaşılacaktır. Eserin kaleme alındığı IV. yüzyılda, Roma aristokrat sınıfı arasında Hristiyanlığı benimseyenlerin sayısında bir artış olsa da bahsi geçen zümrenin bazı üyeleri bu dine şüpheyle yaklaşmaya devam etmekteydi. Üstelik pagan imparator Iulianus'un eylemleri de imparatorluk bünyesindeki Hristiyanlar için tehlikenin devam ettiğine bir işaretti. Zira Iulianus, imparatorluğun yaşadığı problemlerin sebebinin Hristiyanlığa bağlamaktaydı ve imparatorluğun kurtuluşu için pagan inancına geri dönülmesi gerektiğine inanmaktaydı. Iulianus, bu düşünceden hareketle bazı kararlara da imza atmıştır. Hristiyan inancını benimsemiş olanların imparatorluğun yönetim kadrolarından tasfiye edilmesi, I. Constantinus (306-337) döneminden beri kapatılan veya el konulan pagan tapınaklarının yeniden faaliyete geçirilmesi ve Hristiyanların pagan klasik eserleri ile ilgili ders vermesinin yasaklanması bu kararlardan en göze çarpanlarıdır. Proba'nın, Vergilius'un eserleri ve kendi eseri arasında tipolojik bağlantılar kurmasının ve Eski ve Yeni Ahit'te değişiklikler yapmasının sebebi de Hristiyanlık ve paganizm arasında ciddi bir fark olmadığını göstermektedir. Bu sayede Iulianus'un eylemleri neticesinde Hristiyanların müşkül duruma düşmesini engellemek ve pagan idareciler aracılığıyla Hristiyanlara dayatılacak koşulların önünü almak istemiştir.

Proba'dan evvel, Aziz Iustinus (100-165) ve Tertullianus (160-225) gibi isimler paganizm ve Hristiyanlık arasında bazı benzerliklerin olduğuna işaret etmiş olsalar da bu iki inancı birbirine harmanlayan ve bunu ideolojik saiklerle yapan ilk isim Proba'dır. Bu durum da onun eserinin özgünlüğünü ön plana çıkaran en önemli husustur.

Tüm bunlara ek olarak, Proba'nın erkeklerin hâkim olduğu edebiyat dünyasında adını duyurmuş olması, bilhassa kadın yazarlar tarafından saygıyla karşılanmıştır. Örneğin Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un (408-450) eşi Aelia Eudocia (yak. 401-460), Homeros'un dizelerini kullanarak kaleme aldığı *centoda* kendisine Proba'yı örnek almıştır. Isotta Nogarola (1418-1466) ve Laura Cereta (1469-1499) gibi Rönesans dönemi kadın yazarları da kadınların edebiyat ve düşünce dünyasında yer alması gerektiğini savunurlarken Proba'yı örnek göstermişlerdir. Buradan hareketle Proba'nın kendisinden sonraki kadınlar için bir ilham ve motivasyon kaynağı olduğunu ve onun edebiyat dünyasına derin bir etki bıraktığını söylemek akla aykırı bir iddia olmayacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynakça

- Ammianus Marcellinus. (2020). *Roma tarihi* (S. Özgüler, Çev.; 2. baskı). Historia Yayınevi.
- Lactantius. (1964). *Divine institutes* (M.F. McDonald, Çev.). The Catholic University of America Press.
- Proba, F.B. (2015). *Cento Vergilianus* (A. Fassina & Carlo M. Lucarini, Eds.). De Gruyter.
- Vergilius. (1998). *Aeneis* (T. Uzel, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Vergilius. (2015). *Georgica/Çiftçilik sanatı* (Ç. Dürüşken, Çev.). Alfa Yayınları.
- Vergilius. (2024). *Bucolica/Çoban türküleri: Şiirler* (G. Varinlioğlu, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Modern Kaynakça

- Alova, E. (2013). *Centosunda*. İçinde *Latince-Türkçe sözlük* (5. baskı, s.79). Sosyal Yayınları.
- Amatucci, A. G. (1955). *Storia della letteratura Latina Cristiana*. Turin.
- Cinemre, İ. T. (2016). Geç antik çağ'da savaş ve barış: II. Constantius vs. II. Shapur. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(25), 697-718. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh836>
- Clark, E. A. & Hatch, D. F. (1981). Jesus as hero in the Vergilian "Cento" of Faltonia Betitia Proba. *Vergilius*, (27), 31-39. <http://www.jstor.org/stable/41591857>
- Cooper, K. (2007). *The fall of the Roman household*. Cambridge University Press.
- Cullhed, S.S. (2015). *Proba the prophet: The Christian Virgilian cento of Faltonia Betitia Proba*. Brill.
- Curran, J. (2012). Virgilizing Christianity in late antique Rome. İçinde L. Grig & G. Kelly (Eds.), *Two Romes: Rome and Constantinople in late antiquity* (pp. 325-344). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199739400.003.0014>
- Green, R. P. H. (1995). Proba's cento: Its date, purpose, and reception. *The Classical Quarterly*, 45(2), 551-563. <https://doi.org/10.1017/s0009838800043627>
- Green, R.P.H. (2008). Which Proba wrote the cento. *The Classical Quarterly*, 58(1), 264-276. <https://doi.org/10.1017/s0009838808000219>
- İncil. (2022). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Kançal Ferrari, N. (2015). Hristiyan ve İslâm dünyasındaki peygamber tasvirleri: Bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 63-100. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10303>
- Kastner, G.R. & Millin, A. (1981). Proba cento: Introduction. İçinde P. Wilson-Kastner (Ed.), *A lost tradition: Women writers of the early church* (pp. 33-44). University Press of America.

- Kyriakidis, S. (1992). Eve and Mary: Proba's technique in the creation of two different female figures. *MD*, (29), 121-153. <https://doi.org/10.2307/40236015>
- Laato, A. (2017). Adam and Eve rewritten in Vergil's words: Cento of Proba. İçinde A. Laato & L. Valve (Eds.), *Adam and Eve story in Jewish, Christian and Islamic perspectives* (pp. 85-117). Eisenbrauns.
- Matthews, J. (1992). The poetess Proba and fourth-century Rome: Questions of interpretation. İçinde M. Christol (Ed.), *Institutions, Société et Vie Politique Dans l'Empire Romain au IVe Siècle Après J.C: Actes de la Table Ronde Autour de L'oeuvre d'André Chastagnol (Paris, 20-21 Janvier 1989)* (pp. 277-304). École Française de Rome.
- Meconi, D. V. (2004). The Christian cento and the evangelization of Christian culture. *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, 7(4), 109-132. <https://doi.org/10.1353/log.2004.0038>
- Mitchell, S. (2020). *Geç Roma imparatorluğu* (T. Kaçar, Çev.; 2. baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Pollmann, K. (2004). Sex and salvation in the Vergilian cento of the fourth century. İçinde R. Rees (Ed.), *Romane memento: Vergil in the fourth century* (pp. 79-96). Duckworth Press.
- Schenkl, K. (1888). *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum: Cilt 16. Poetae Christiani minores*. Hoepli.
- Sevillalı Isidore. (2006). *Etymologies* (S.A. Barrney & W. J. Lewis & J. A. Beach & O. Berghof, Çev.). Cambridge University Press.
- Shanzer, D. (1986). The anonymous carmen contra paganos and the date and identity of the centonist Proba. *Revue d'Etudes Augustiniennes et Patristiques*, 32(3-4), 232-248. <https://doi.org/10.1484/J.REA.5.104540>
- Sivan, H. (1993). Anician women, the cento of Proba, and aristocratic conversion in the fourth century. *Vigiliae Christianae*, 47(2), 140-157. <https://doi.org/10.2307/1584170>
- Stevenson, J. (2005). *Women Latin poets: Language, gender, and authority, from antiquity to the eighteenth Century*. Oxford University Press.
- Tevrat: Tora, neviim, ketuvim*. (2022). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Watson, C. N. (2024). A feminine typological trinity in Proba's cento Vergilianvs 380–414. *The Classical Quarterly*, 1-9. <https://doi.org/10.1017/S0009838824000053>